

УДК 811.111'06'22: 821.111-1

ХУДОЖНІЙ ОБРАЗ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЛІНГВОСЕМІОТИКИ

Андрейчук Н. І., Бондарук О. А.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті обґрунтовується ефективність застосування лінгвосеміотичного підходу до аналізу художнього образу. Дослідження виконано на матеріалі англійського поетичного дискурсу другої половини 16 – початку 17 століть.

Ключові слова: Єлизаветинський поетичний дискурс, лінгвосеміотика, лінгвосеміотичний підхід, образ, образ жінки.

Андрейчук Н. И., Бондарук Е. А. Образ в ракурсе лингвосеміотики. В статье обуславливается эффективность применения лингвосеміотического подхода к анализу художественного образа. Исследование выполнено на материале английского поэтического дискурса второй половины 16 – начала 17 веков.

Ключевые слова: Елизаветинской поэтический дискурс, лингвосеміотика, лингвосеміотический подход, образ, образ женщины.

Andreichuk N. I., Bondaruk O. A. Image: lingual semiotic approach. The article substantiates the efficiency of the lingual semiotic approach to the image analysis. The English poetic discourse of the late 16th – early 17th centuries has been used as the corpus of the research.

Keywords: Elizabethan poetic discourse, lingual semiotics, lingual semiotic approach, image, image of woman.

*З видимого пізнавай невидиме
(Григорій Сковорода)*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Образ у мовознавчих та літературознавчих студіях є складним інтегральним явищем. На сьогоднішній день не існує чіткої та загальновизнаної дефініції терміну *образ*, яка б охоплювала усі його ознаки, оскільки перелік цих ознак не є остаточно ustalеним.

Мета статті – виявити та окреслити основні ознаки образу крізь призму лінгвосеміотики. Для цього потрібно вирішити такі **завдання**: 1) розкрити сутність вказаного підходу до аналізу мовних явищ; 2) встановити його роль у виявленні мовного образу в поетичному дискурсі; 3) виокремити основні властивості образу як знака; 4) доповнити низку трактувань художнього образу його лінгвосеміотичним тлумаченням. Робочою гіпотезою цього дослідження слугує твердження, що лінгвосеміотичний підхід забезпечує інтерпретацію образу в поетичному дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвосеміотика, як наука про вербальні знакові системи, займає важливе місце у мовознавчих студіях ХХІ-го століття. Вона виступає предметом зацікавленнь багатьох науковців (Н. Андрейчук, Т. Астафурова, Р. Барт, М. Бахтін, Е. Бенвеніст, Д. Ділі, У. Еко, Л. Єльмслев, В. Іванов, Н. Мечковська, Ю. Степанов, М. Трубецької, Ч. Пірс, Г. Почепцов, І. Янушкевич та інші). Сутність лінгвосеміотичного підходу до аналізу мовних явищ полягає у: а) дослідженні мови через вивчення процесів знакового кодування життєвого світу людини, які зумовлені культурою та духовним життям у конкретних історичних умовах [1, 2]; б) застосуванні інструментарію семіотики для виявлення особливостей дискурсу, через які організовується індивідуальний та соціальний досвід індивіда.

© Андрейчук Н. І., Бондарук О. А. Художній образ крізь призму лінгвосеміотики

При застосуванні лінгвoseміотичного підходу до аналізу художнього образу останній тлумачиться як особливий лінгвокультурний код, що відображає зв'язок між знаками у поетичному дискурсі й культурно та соціально зумовленим життєвим світом людини. Для інтерпретації образу вагомою є категорія лінгвокультурного простору. У мовознавчих розвідках цей простір тлумачать як форму актуалізації культурно зумовлених особливостей певного етнічного угруповання [8], або у зв'язку з етнокультурною специфікою мовної картини світу [11]. У цій статті лінгвокультурний простір розглядається як «інтерпретаційна модель, що дає можливість виявити структури смислу через динаміку мовних знаків і фігур означування» [5, 85]. Він є дотичним до національного культурного простору як форми існування культури у свідомості людини.

Образ як знак використовується для позначення позамовної реальності і для передавання інформації про об'єкт і про учасників комунікації. Тлумачення знака обов'язково потребує особливих знань про його відношення до інших знаків у знаковій системі [12, 39–42]. Ч. С. Пірс наголошував, що у реципієнта знака обов'язково відбуваються деякі розумово-мисленнєві процеси, які беруть участь в інтерпретації знака чи сукупності знаків. Цей когнітивний процес філософ називає інтерпретантою [14, 170–171]. У випадку образів інтерпретація стає особливо складною, а індивідуальні і соціальні результати особливо важливими.

Утворення знаків виражає взаємодію людини й світу, її досвід та суб'єктивне сприйняття реалій довкілля. Образ є результатом кодування об'єктів життєвого світу людини засобами мовних знаків. Життєвий світ людини у лінгвoseміотичному тлумаченні є «результатом накопичення інформації про світ, що супроводжується утворенням знаків і формуванням їхніх мовних значень та дискурсивних смислів» [6, 66]. Його інтегративний характер відображає «взаємозв'язок між мисленням, культурою, мовою і мовленням» [1, 6].

Середовищем функціонування образів є дискурс, який складається з базових кодів – мовних позначень речей людського буття. Базовий код тлумачимо як тривимірний мовний знак для думки, яка його інтерпретує, знак для об'єкта і знак, який в певному відношенні пов'язує його з об'єктом [3, 65]. Цей код виражає існування об'єктів: у світі речей існує предмет (у широкому сенсі), про який індивід має уявлення у ментальній свідомості. Базовий код, як компонент мовного буття, називає цей предмет. Через базові коди здійснюється фіксація денотату у дискурсі. Денотат відображає взаємозв'язки між мовними формами і понятійними єдностями реального світу [10, 12]. «Сукупність знаконосіїв» з однаковим смисловим наповненням утворює денотативне поле [5, 101].

Поєднання базових кодів утворює лінгвокультурний код. Цей код є різновидом культурних кодів, які забезпечують передумови комунікації та відіграють визначальну роль у формуванні національно-культурного простору людини. Останній тлумачимо як форму існування культури в свідомості людини, котра включає всі існуючі й потенційно можливі уявлення про феномени культури у членів національно-культурної спільноти [9, 7]. Національно-культурний простір співвідноситься з інформаційно-когнітивним простором, у який занурена людина, і може розглядатися як середовище кодування інформації, в якому створюється та впорядковується система культурних кодів [2, 3].

Лінгвокультурні коди є втіленням не лише можливостей мислення, але й «певним способом бачення світу, способом його осягнення», вони є укорінені в історії та житті суспільства [4, 48]. Вони зумовлені відношеннями людини з оточуючим культурним і соціальним середовищем, «культурно-специфічною моделлю мислення і поведінки» [11, 42].

Лінгвокультурний простір забезпечує адекватне сприйняття відображення життєвого світу людини у ситуації, яка описана в тексті за допомогою мовних знаків. При їх декодуванні використовуємо трихотомію інтерпретант базових кодів: первинну, поняттєву та культурну [3, 70].

Інтерпретанта є думкою, яка виникає у реципієнта при сприйнятті потенційного знака, вона пов'язує знак з його ментальним утворенням (ідеєю) у свідомості отримувача [3, 66], слугує концептуалізацією відносин знак / об'єкт [15, 710]; виступає наслідком взаємодії інтерпретатора зі знаком та дискурсивною реакцією на знак, текст чи спосіб поведінки [13, 17]. Ч. С. Пірс вважав, що інтерпретанта є способом представлення за допомогою іншого знака того, що позначає репрезентамен [14, 177]. Культурна інтерпретанта є інструментом регулювання "ціннісно-орієнтаційної та адаптаційної компонент декодування тексту" [3, 74]. Вона пов'язана з тими культурними параметрами, які виформовують лінгвокультурний простір людини як модель інтерпретації тексту.

Процес інтерпретації дискурсу передбачає також встановлення інтенцій мовця, які керують процесом добору базових кодів. Комунікативна спрямованість є осмисленим чи інтуїтивним наміром адресанта, який визначає внутрішню програму мовлення і спосіб її втілення [7, 116]. Адресованість визначає формування задуму автора та побудову висловлювання як "цілеспрямованої мотивованої дії" [16, 49]. Результатом такої дії у художньому дискурсі може бути створення образу.

Виклад основного матеріалу. Лінгвосеміотичний аналіз забезпечує виявлення образів шляхом вивчення маніфестації таких ознак:

1. Знакова природа. Образ складається зі знаконосія (репрезентамена), об'єкта та культурної інтерпретанти: об'єкт відповідає реальному чи уявному об'єкту життєвого світу людини; репрезентаменом є базовий код, з допомогою якого відображається об'єкт; культурна інтерпретанта забезпечує розкриття змісту образу, який створив автор. Розглянемо знакову природу художнього образу на прикладах втілення образу жінки у англійському поетичному дискурсі епохи Єлизавети I (1558 – 1603):

а) *And may so blind a witch so conquer me?* (19)

У цьому прикладі об'єктом образу є жінка; репрезентаменом – базовий код *witch*; інтерпретанта забезпечує розуміння, що йдеться про жінку, яка здатна навмисно й проти волі зачарувати чи підкорити іншу людину (чоловіка чи жінку). Носії мови досліджуваної епохи наділяли такими якостями саме відьм, ставлення до них було ворожим, а, отже, базовий код на позначення відьми завдяки наявності особливої культурної інтерпретанти створює образ жінки з особливими й небезпечними вміннями, якої слід остерігатися.

б) *HENCE, heart, with her that must depart,*

And hold thee with thy soverane!

For I had liever want ane heart,

Nor have the heart that dois me pain.

But bide with her thou luvis best. (19)

Тут образ жінки створюється використанням низки базових кодів: *heart – soverane – pain – luvis*. Культурна інтерпретанта забезпечує розкриття змісту образу: серце чоловіка розірветься без любові жінки, якою він захоплюється. Поєднання базових кодів утворює особливий лінгвокультурний код, що інтерпретується як зв'язок любові і болю. Чоловік проходить через біль, щоб бути з об'єктом своєї пристрасті та здобути її прихильність, віддає їй своє серце, щоб показати свою відданість.

2. Структурованість. Засобами вираження образу є лексичні базові коди та лінгвокультурні коди, які вкорінені в історію і життя соціуму та утворюють денотативні поля. Повторюваність та єдність цих полів забезпечують структурований характер образу. Наприклад:

а) *This housewife's toy is now my shift!*

To set you on work, some thrift to feel,

I send you now a Spinning Wheel. (20)

Цей образ жінки-домогосподарки утворює лінгвокультурний код, який описує жінку-трудівницю: *work – thrift – Spinning Wheel*. Через нього інтерпретатор розкриває життєвий світ жінки досліджуваної епохи, що був тісно пов'язаний з її домашньою працею.

б) *Her sweet, deceiving, flattering face
Did make me think the crow was white:
I muse how she had such a grace
To seem a hawk, and be a kite. (20)*

У цьому прикладі образ створюється через лінгвокультурний код *deceiving face – white crow – hawk – kite*, який кодує авторську інтенцію показати здатність жінки бути хитрою та обманювати чоловіка. Автор описує “лукаве обличчя” жінки, яке змушує його повірити, що ворона білого кольору. Образність засвідчує також культурна інтерпретанта базового коду “шуліка” (*kite*). Цей птах у XVI столітті вважався паразитом [17], отже культурна інтерпретанта коду містить негативну оцінку конотацію.

3. Наявність культурної інтерпретанти. Образ обов’язково має культурну інтерпретанту, яка відображає морально-етичні оцінки уявлення носіїв мови. Розглянемо приклади:

а) *When I was fair and young, then favor graced me.
Of many was I sought their mistress for to be.
But I did scorn them all and answered them therefore:
Go, go, go, seek some other where; importune me no more. (18)*

Тут об’єктом образу є особлива жінка: володарка, правителька над людьми – *mistress*. Адекватність культурної інтерпретанти забезпечує знання, що автором тексту є королева Єлизавета I, яка описує саму себе, говорить про свої молоді літа (*fair and young*), коли вона стала королевою. Результатом культурної інтерпретанти у цьому вірші є розуміння важливості служіння жінці.

б) *My faithful heart is free entier
And mind to serve my lady at all.
Adieu the succour that may me saif!
Adieu the fragrant balme suaif,
And lamp of ladies lustiest!
My faithful heart she shall it haif
To bide with her it luvis best. (20)*

У другому прикладі культурна інтерпретанта відображає оцінку служіння жінці аналогічно до попереднього прикладу. Статус “леді” у період досліджуваної епохи отримувала жінка вищого соціального прошарку, чоловік якої був титулованим лордом чи джентльменом, або ж закоханий чоловік міг назвати так жінку будь-якого іншого соціального класу, яка заволоділа його серцем. У цьому випадку лінгвокультурний код *heart – serve lady – lustiest – love* формує образ жінки, яка своєю привабливістю викликає в чоловіка любов, і він готовий служити їй і розумом, і серцем.

4. Індивідуально-авторський характер кодування. Від автора тексту залежить вибір та спосіб використання базових і лінгвокультурних кодів для створення образу. Автори використовують поєднання однакових денотативних полів (ЖІНКА – ЛЮБОВ, ЖІНКА – СІМ’Я, ЖІНКА – КРАСА), проте кожен обирає різні базові коди на позначення цих єдностей. Наприклад:

а) *I heard a wife sing to her child, that long before had wept;
She sighed sore and sang full sweet, to bring the babe to rest,
That would not cease but cried still, in sucking at her breast.
She was full weary of her watch, and grieved with her child,
She rocked it and rated it, till that on her it smiled.
... Then kissed she her little babe, and sware by God above. (18)*

У цьому прикладі представлено образ жінки – турботливої матері. Автор кодує його через таке поєднання базових кодів: *child – sucking breast – rock – her babe*. У прикладі встановлюється зв’язок між денотативними полями ЖІНКА – СІМ’Я через базовий код дитини (*child, babe*).

б) *SING lullaby, as women do,*

Wherewith they bring their babes to rest;

... With lullaby they still the child. (18)

У другому прикладі образ турботливої матері формується через поєднання кодів *baby – lullaby – to still – child*. У цьому випадку зв'язок між денотативними полями ЖІНКА – СІМ'Я встановлюється через базовий код колискової (*lullaby*). Приклади ілюструють образ жінки – люблячої матері, проте характер кодування цього образу відрізняється від попереднього, оскільки тут використано різні базові коди та способи їхнього поєднання.

5. Комунікативна спрямованість. Засоби вираження образу (лексичні базові коди й лінгвокультурні коди) та їхній добір виражають інтенцію автора. Вони є втіленням його комунікативної мети. Наприклад:

a) *No lamb so meek as women be;*

Their humble hearts from pride are free:

Rich things they wear, and wot you why?

Only to please their husband's eye.

They never strive their wills to have;

Their husband's love, nought else, they crave. (18)

Образ жінки утворюється через поєднання базових кодів: *lamb – meek – humble heart – free from pride – to please husband*. Автор розповідає про чесноти, які повинні бути властиві жінці: вона лагідна, смиренна, не горда, піклується про чоловіка та “тішить його око”. Саме цими рисами автор наділяє жінку своєї епохи.

b) *Our gracious Queen*

doth greet you everyone. (18)

Об'єктом цього образу є жінка – королева Єлизавета I. Поєднання базових кодів *gracious – Queen – to greet* утворює образ, культурна інтерпретанта якого пов'язана із шанобливим ставленням народу до своєї королеви.

Виділені з використанням лінгвосеміотичного підходу ознаки художнього образу слугують основою для його визначення: лексичні базові та лінгвокультурні коди, які відбираються та включаються автором (відправником) в дискурс для досягнення комунікативної мети, та декодування яких передбачає знання культурної інтерпретанти цих кодів, що забезпечується спільністю лінгвокультурних просторів автора та читачів (отримувачів).

Висновки і перспективи подальших досліджень. На основі розв'язку поставлених завдань встановлено, що: 1) лінгвосеміотичний підхід до аналізу мовних явищ забезпечує дослідження знакового характеру мовленнєвої діяльності в поетичному дискурсі в цілому, та аналізу поетичних образів, зокрема; 2) ефективність застосування цього підходу до аналізу образу полягає у встановленні мовних засобів, які забезпечують його мовне втілення для кодування життєвого світу людини; 3) головними ознаками образу, які визначають його роль як знака, є: знакова природа, структурованість, наявність культурної інтерпретанти, індивідуально-авторський характер кодування, комунікативна спрямованість; 4) визначені ознаки образу вказують на те, що він виступає особливою об'єднувальною ланкою між життєвим світом людини та мовною репрезентацією цього світу. Це здійснюється через процес кодування мовними засобами (знаками) духовних та культурних цінностей. У результаті дослідження підтверджується гіпотеза, що лінгвосеміотичний підхід може забезпечити інтерпретацію образу в поетичному дискурсі.

Одним із перспективних напрямів подальшого дослідження образу як знакового явища є вивчення динаміки змін у лінгвокультурному кодуванні різних типів дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрейчук Н. І. Життєвий світ англійця кінця XV – початку XVII століть у вимірі інституційного дискурсу (лінгвосеміотичний аналіз): автореф. дис. д-ра філол. наук: спец. 10.02.04 / Андрейчук Надія Іванівна. – Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2013. – 36 с.

2. Андрейчук Н. І. Застосування терміна код в антропокультурній лінгвістиці / Н. І. Андрейчук // Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка". Серія: Проблеми української термінології. – 2009. – № 648. – С. 113–117.
3. Андрейчук Н. І. Інтерпретанта як людський чинник мовного семіозису / Н. І. Андрейчук // Мовознавство. – 2012. – №3. – С. 65–74.
4. Андрейчук Н. Методологічні засади аналізу лінгвокультурних кодів у мовній картині життєвого світу людини / Н. Андрейчук // Гуманітарний вісник : всеукр. зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. – Черкаси: ЧДТУ, 2010. – Чис. 16, ч. 1: Проблеми сучасної лінгвістики. – С. 43–49.
5. Андрейчук Н. І. Семіотика лінгвокультурного простору Англії кінця XV – початку XVII століття: монографія / Н. І. Андрейчук. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2011. – 280 с.
6. Андрейчук Н. Тлумачення терміна лінгвокультурний простір через призму лінгвосеміотики / Н. Андрейчук // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Проблеми української термінології. – Львів: Вид-во "Львівської політехніки", 2010. – № 675. – С. 65–67.
7. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
8. Головня А. В. Лінгвокультурний простір художньої прози Редьярда Кіплінга: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 / Головня Алла Василівна. – Донецьк : Донецький нац. ун-т., 2008. – 19 с.
9. Красных В. В. Точки над і или многоточие? (к вопросу о современной научной парадигме) / В. В. Красных // Язык, сознание, коммуникация: сб. статей [отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов]. – Москва: МАКС Пресс, 2001. – Вып. 16. – С. 5–12.
10. Левицкий А. Э. Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка: монография / А. Э. Левицкий. – К. : Киев. гос. лингв. ун-т, 1998. – 362 с.
11. Маслова В. А. Homo lingualis в культуре: монография / В. А. Маслова. – М. : Гнозис, 2007. – 320 с.
12. Моррис Ч. Основания теории знаков // Семіотика / Ч. Моррис; под ред. Ю. С. Степанова. – М. : Радуга, 1983. – С. 37–89.
13. Павлюк Л. С. Знак, символ, міф у масовій комунікації: посібник / Л. С. Павлюк. – Львів: ПАІС, 2006. – 120 с.
14. Пирс Ч. С. Избранные философские произведения / Ч. С. Пирс; [пер. с англ. К. Голубович и др.]. – М. : Логос, 2000. – 448 с.
15. Усманова А. Р. Код / А. Р. Усманова // Постмодернизм. Энциклопедия [под ред. Грицанова А. А., Можейко М. А.]. – Минск : Интерпрессервис : Книжный дом, 2001. – С. 710–711.
16. Шиленко Р. В. Прямые и косвенные экспрессивные высказывания в аспекте регулирования межличностных отношений / Р. В. Шиленко // Языковое общение и его единицы: Межвуз. сб. науч. тр. – Калинин: Калининск. гос. ун-т. – 1986. – С. 49–54.
17. History of the Red Kite [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kitecountry.co.uk/page2.htm>

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

18. Ault N. Elizabethan Lyrics from the Original Texts / Norman Ault. – New York: Capricorn Books, 1960. – 560 p.
19. Online collection of poems from different poets all around the world [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.poemhunter.com/>
20. Poets' Corner [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.theotherpages.org/poems/index.html>